

UOT 82.09

Nərmin ƏLİYEVƏ
AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli
Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
narminbdu@gmail.com

“HEYDƏRBABAYA SALAM”A AZƏRBAYCAN, TÜRKİYƏ VƏ İRAN ƏDƏBİ TƏNQİDİNDƏ MÜNASİBƏT

Açar sözlər: Məhəmmədhüseyn Şəhriyar, “Heydərbabaya salam” poeması, ictimai məzmunlu şeirlər, simvolizm

Keywords: Mahammadhuseyn Shahriyar, the poem “Greeting to Heydarbaba”, the poems of social content, symbolism

Ключевые слова: Мухаммед Хусейн Шахрияр, поэма «Приветствие Гейдарбабе», общественные стихи, символизм.

Giriş. XX əsr poeziyasının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın adı və əsərləri çoxdan yaşadığı ölkənin sərhədlərini aşaraq bütün dünyada, xüsusilə də Yaxın Şərqdə böyük şöhrət tapmışdır. O, Şərq klassik ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələrini davam və inkişaf etdirməklə bərabər, XX əsr poeziyasının ideya-bədii istiqamətini, etik-estetik dəyərini müəyyənləşdirən sənətkardır. Hələ birinci kitabına İranın Səid Nəfisi, Məlikişşüəra Bahar, Peyman Bəxtiyari kimi qüdrətli söz ustalarının yüksək dəyər verməsi onun ilk gənclik çağlarından ədəbi mühitdə böyük nüfuz qazanmasına səbəb olmuşdur. Ustad Şəhriyar ötən əsrin 20-30-cu illərində əsrarəngiz qəzəlləri ilə İkinci Hafiz ləqəbini qazanmış, dünya həyatının mahiyyəti barədə fəlsəfi düşüncələri əks etdirən hikmətli qəsidələri ilə Xaqani Şirvani, Mövlana Cəlaləddin Rumi, Məhəmməd Füzuli kimi sənətkarlarla müqayisə edilmişdir. Amma Şəhriyara dünya şöhrətini onun “Heydərbabaya salam” poeması gətirmişdir. Əsər hələ əlyazma halında olarkən əldən-ələ gəzərək təkcə şeir, sənət həvəskarları tərəfindən deyil, həm də adi insanlar tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanmışdır.

“Heydərbabaya salam” poemasına Güney Azərbaycanda müqəddimə yazanlar. 1954-cü ildə ilk dəfə Təbrizdə nəşr olunan poemaya ön söz yazan Mehdi Rövşənzəmir və Əbdüləli Karəng haqlı olaraq “Heydərbabaya salam”ı dünya ədəbiyyatının nadir əsərləri ilə müqayisə etmişlər. Mehdi Rövşənzəmir əminliklə bildirirdi: “Heydərbaba dağı bir gün yerlə yeksan ola bilər, yer üzərindən silinə bilər. Ancaq nə qədər ki Azərbaycan xalqının həssas qəlbi döyünür, Şəhriyarın bu şeiri nəsildən-nəslə ötürüləcək və yaddaşda qalacaqdır” [12, s.18].

Əsərin qısa müddət ərzində görünməmiş şöhrət qazanması Mehdi Rövşənzəmiri sevindirmiş və heyrləndirmişdir, alim öz məqaləsində bu heyrlətdən aşağıdakı cümlələrlə ifadə etmişdir: “Gələcək nəsil inanmayacaq ki, bir iranlı şair Azərbaycan ləhcəsində bir şeir demiş, o da belə rıqqət və axıcılıqla” [12, s.92].

Bu şöhrətin səbəbi, qısa müddət ərzində çoxmilyonlu oxucu qəlbini fəth etməyin sirri? Mehdi Rövşənzəmir bu suallara cavab tapmağa çalışmışdır: “Mən də bilmirəm nə üçün “Heydərbaba” şeirini bu qədər sevirəm. Ola bilsin, ana dilində yazıldığına görə dəqiqlik və incəliklərini daha yaxşı başa düşürəm. Bəlkə ona görə

ürəyə yatır ki, coşqun ürəkdən süzülmüşdür. Bəlkə elə dərdlərin göstəricisi bu parçanı utancaq baxış və həzin avaz kimi şirin və ürəyəyatımlı etmişdir. “Heydərbaba” həyatı tam əks etdirən güzğüdü. Çoxu göz yaşı və bəzisi gülüşdür. Amma Molyer bəzi komediyalarında faciənin kənarından keçdiyi kimi, “Heydərbaba”nın gülüşü də həmişə gözüyaşlıdır” [12, s.93].

Göründüyü kimi, məqalə müəllifi Şəhriyar hüznünün, kədərinin poemanın ümumxalq sevgisində rolunu çox dəqiq müəyyən etmişdir. Amma alim bu kədərin ictimai mahiyyətini başa düşsə də, şah rejiminin repressiyalarının təhlükəsini nəzərə alaraq ona yalnız işarə etməklə kifayətlənir. “Heydərbabaya salam”ın siyasi mahiyyəti, bizcə, şairin “Azərbaycan” şeirində daha mükəmməl və daha konkret ifadə olunmuşdur.

Mehdi Rövşənzəmir əsərin dil və üslub xüsusiyyətlərini, bədii məziyyətlərini də konkret nümunələrlə təhlil etmişdir. O, əsərin üstün cəhətlərindən biri kimi onun sadəliyini xüsusi vurğulayır və bildirir ki, məhz bu sadəlik onun həm sadə insanlar, həm də elita tərəfindən sevilməsinə səbəb olmuşdur. Məqalə müəllifi əsərin digər üstünlüyünü onun aşiq şeirinə uyğun bir bəhrdə yazılmasında görür. “Heydərbaba”nın şairi bilmirəm qəsdən, ya təsadüf üzündən elə bir bəhr seçmişdir ki, bu ahənglə tam uyğundur” [12, s.96].

M.Rövşənzəmir sonda “Heydərbaba”nın dünya ədəbiyyatındakı yerini müəyyənəlməyə çalışır və qənaətini bu cür bəyan edir: “Ədalətli və məlumatlı könül sahibi Şərq və Qərbin yazarlarının uşaqlıq xatirələrini bir yerə toplamaq istəsə, sözsüz “Heydərbaba”nın qiymətini biləcək və başda oturdacaq” [12, s.99]. Alim yanılmamışdı, zaman “Heydərbabaya salam”ın nəinki əbədi yaşamaq qüdrətini təsdiqlədi, həmçinin onun gündən-günə yüksəlmək, əlçatmaz məqama ucalmaq potensialını ortaya qoydu. Kitaba ikinci müqəddimə yazan Şəhriyarın ən yaxın dostlarından biri və Azərbaycanın əski abidələrinin tədqiqatçısı, bir çox ciddi kitabların müəllifi Ə.Karəng də poemanın xüsusi məziyyətlərini aşkarlamağa, onun poetik siqlətini göstərməyə çalışmışdı. Həqiqətən, son dərəcə böyük poetik ənənələrə malik olan, nəhəng ədəbi simaları tükənməyən İran və ümumiyyətlə, Şərq ədəbiyyatının heç bir ədəbi abidəsi belə sürətlə dünya şöhrətinə yiyələnə bilməmişdi. Məqalə müəllifi “təkcə İranın deyil, bəlkə bütün Şərqin iftixarı adlandırdığı Şəhriyarın” yaradıcılıq uğurunun səbəbini şairin ən yaxşı ənənələrdən və müasir şeirin ən yaxşı nümunələrindən bəhrələnsə də, heç bir məktəbin təsiri altına düşməməsində görür. Müəllif həmçinin “Bu yaxşı mənalar, aydın, ürəyəyatan üslub onun yaxşı zövqü və bacarığının təbiətindən doğmuşdur” deyər bildirir [12, s.102].

İranın digər tanınmış şairi, yazıçısı və ədəbiyyat tədqiqatçısı Bəhram Əsədi də öz məqalələrində Şəhriyarın farsca və türkcə yazdığı əsərlər içərisində “Heydərbabaya salam”ı xüsusi fərqləndirmişdir. Alim böyük şairin “Səhəndiyyə”, “Homa-ye rəhmət” (“Mərhəmət hüması”) və “Hala çəra?” (“İndi niyə?”) kimi poetik nümunələrinin Şərq ədəbiyyatında xüsusi yerini vurğuladıqdan sonra, şairin tərcümə olunmuş şeirlərinin onu dünya ədəbiyyatının görkəmli simaları ilə yanaşı qoyduğunu bildirərək yazmışdır: “Şəhriyar təkcə türk və fars dilində yazdığı şeirlərə görə şeir və ədəbiyyat asimanının ulduzlarından biri olmayıb, həm də əsərlərindən edilən tərcümələr onu müasir dünya, xüsusilə də Şərq xalqları poeziyasının böyüklərindən birinə çevirmişdir. Amma burada “Heydərbabaya salam”ın lirizminə görə dünyanın ən yaxşı əsərləri sırasında xüsusi yer tutmasını bir daha etiraf etməli oluram” [8, s.196].

“Heydərbabaya salam” poeması Azərbaycan və Türkiyə tədqiqatlarında. Təbii ki, M.Şəhriyarın türkcə yazdığı əsər deyiləndə ilk göz önünə gələn yenə “Heydərbabaya salam” poeması olur. Onu bildirməliyik ki, “Heydərbabaya salam”a ilk reaksiya mühacirətdə yaşayan görkəmli Azərbaycan oğulları tərəfindən verilmişdir.

Əsərin nəşrindən heç bir il keçməmiş ona Türkiyə Cümhuriyyətində ciddi ədəbi hadisə kimi qiymət verildi. “Bu ölkə Məhəmmədhüseyn Şəhriyarı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucusu Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin 1955-ci ildə Ankarada çıxan “Azərbaycan” jurnalında çap edilmiş “Ədəbi bir hadisə” adlı irihəcmli məqaləsi ilə tanıdı. Bunun ardınca şairin öz sağlığında Türkiyədə nəşr olunmuş, Anadolu türkcəsində uğurla səslənmiş əsərləri onun yaradıcılığının təkcə Türkiyədə deyil, bütün Türk dünyasında yayılmasına və tanınmasına şərait yaratdı” [16, s.209-210].

Buradaca qeyd edək ki, Şəhriyarın türkcə şeirləri “bunun ardınca”, yəni Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin məqaləsindən sonra deyil, tədqiqatçı Yusuf Gədiklinin yazdığı kimi, bundan əvvəl, “Təbrizdə nəşr olunduqdan bir neçə ay sonra, 1954-cü ildə “Azərbaycan” dərgisində dərc olunmuşdu” [9, s.19].

Vaqif Sultanlı Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin M.Şəhriyara xüsusi diqqət yetirməsini bu böyük şəxsiyyətin Güney Azərbaycana vahid azərbaycançılıq nöqtəyindən nəzərindən yanaşması kimi izah edir: “M.Ə.Rəsulzadə Güney Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqinə bir sıra yazılar həsr etmişdir. Bunların içərisində ikisi – “Ricali-Azərbaycan dər əsri məşrutıyyə” (“Məşrutıyyət dövrü Azərbaycan xadimləri”) və “Ədəbi bir hadisə” daha çox diqqəti cəlb edir. Birinci məqalədə ədib 1947-ci ildə İranda Mehdi Müctəhidinin çap etdirdiyi “Ricali-Azərbaycan dər əsri məşrutıyyət” kitabını təhlil etmiş, Şəhriyar, Hacı Rza Sərraf və başqa şairlərin yaradıcılığı fonunda Azərbaycanın Güneyində yaranan ədəbiyyata münasibətini bildirmişdir. İkinci məqalədə isə ustad Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poeması təhlil olunmuşdur. İlk dəfə “Türk yurdu” jurnalında dərc olunan bu məqalə M.Ə.Rəsulzadənin vəfatından sonra təkrar Ankaradakı “Azərbaycan” dərgisində işıq üzü görmüşdür” [16, s.209-210].

Qeyd edək ki, “Ədəbi bir hadisə” Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” əsəri haqqında yazılmış ilk irihəcmli məqalələrdəndir. Müəllif məqaləsinin başlanğıcındaca “nəfis və orijinal bir sənət əsəri olan mənzuməni ədəbi bir hadisə” adlandırır və “Şəhriyarın yalnız İranın deyil, bütün Şərqi fəxr edilən bir şairi kimi tanındılmasını” vacib sayır [15, s.40-41].

Şərqdə ilk demokratik dövlətin qurucusu olan böyük mütəfəkkir sonra Şəhriyar haqqında işlətdiyi “hadisə” sözünün mənasını incələyir. O, bu ifadə ilə iranlı şairin türkcə şeir yazmasını nəzərdə tutmadığını bildirir. Çünki “farsca gözəl əsərlər yazan azərbaycanlı şairlərin türkcə şeir yazmaları yeni bir şey deyildir. Füzuli başda olmaqla azərbaycanlı böyük şairlərin əksəriyyəti türkcə ilə bərabər farsca da şeirlər yazmışlar” [15, s.40-41].

Tədqiqatçı P.Məmmədli “Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” əsərinin izləri” adlı məqaləsində bu formadan (Heydərbaba beşliyindən) ilk dəfə Güney Azərbaycanın Savə vilayətində yaşayan şair Əsəd Nizam adlı bir aşığın istifadə etdiyini yazır. Tədqiqatçı adıçəkilən məqaləsində deyir: “Bu barədə biz rəhmətlik Əli bəy Kəmalinin 80-ci illərdə Tehrandə çap edilən “Varlıq” dərgisindəki silsilə yazılarından birində rast gəldik. “Aparma, sel, amandı” adlı bu şeir Şəhriyarın ölməz əsəri “Heydərbabaya salam” poeması ilə çox uzlaşır. Hər iki şeirdə oxşar

cəhətlər çoxdur, fərqlər yalnız şeirlərin yazılma tarixi və məzmunlarındadır” [14, s.217].

Məqalə müəllifi Əsəd Nizamın həmin şeiri 1900-cü ildə yazdığını bildirir. O, onun tragik, bədbin ruhda yazılmasının əsərin adından bəlli olduğunu qeyd edir. Həmin əsərin qəfil gələn selin Əsədin cavan qohumlarını götürüb aparmağından sonra yarandığı vurğulanır: “Bundan təsirlənən şair bir faciə poeması yazır. Çox maraqlıdır ki, ustad Şəhriyar da məşhur “Heydərbabaya salam” şeirini bu səpkidə yazmışdır. “Heydərbabaya salam” əsərində ana yurdda keçən günlərin nostalji ovqatı duyulursa, adıçəkilən əsərdə yaylaqda qəfil seldən bir göz qırpmında viran qalan yurdun müsibətlərindən danışılır” [14, s.217].

Fikrimizcə, məqalə müəllifinin fikirlərini qeyd-şərtsiz qəbul etmək mümkün deyil. Forma baxımından oxşarlıq müşahidə olunsada, məzmun baxımından bu əsərlər arasında paralellər aparmaq çətindir. Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” əsərində həzin, nostalji məqamlar olsa da, P.Məmmədlinin yuxarıdakı əsər barədə söylədiyi faciəvilik burada yoxdur. “Heydərbabaya salam”dan yeri gəldikcə etiraz notları, bəzən hətta mübarizə çağırışları da eşidilir.

Vaqif Sultanlı M.Ə.Rəsulzadənin əsərin dil və üslub xüsusiyyətləri üzərində xüsusi dayanmasını Şəhriyarın türklük mövqeyinin üzə çıxarılması baxımından əhəmiyyətli sayır: “Poemadan götürülən çoxlu sayda örnəklər də əsərin dilini incələməyə xidmət edir. Başqa sözlə, milli-tarixi zəmini əsas götürdüyündəndir ki, M.Ə.Rəsulzadə ustad Şəhriyardan bir Azərbaycan şairi kimi deyil, Azərbaycan türk dilinin şairi kimi bəhs edir” [16, s.209-210].

M.Ə.Rəsulzadə yazır: “Şair xalqın danışdığı dili elə axıcı bir şeir dili halına gətirir ki, bunu oxumaq-yazmaq bilməyən kəndli anlaya bildiyi kimi, ədəbi zövqü incə olan hər hansı ziyalı da böyük həzz ilə oxuyur və əsl sənət əsərindən duyacağı həyəcanı duyur” [15, s.40-41].

Şəhriyar şeirinin bakirəliyini, dərin mənalar ifadə etdiyini, şairin kəlmələri, sözləri seçməkdə məharətini, klassik ənənəni kor-koranə təqliddən uzaqlığını onun istedadının təkrarsızlığı kimi səciyyələndirən mütəfəkkir məqaləsinin sonunda fikrini belə yekunlaşdırır: “Zəngin Azərbaycan ədəbiyyatı ənənələrində hadisə və mərhələ təşkil edən əsərlər az deyildir. Fəqət bunlardan bilavasitə son illərdəki ədəbi həyatda görünənlər arasında heç biri “Heydərbaba” qədər canlı, qanlı və bir baxışda, hətta deyə bilərik ki, milli deyildir” [15, s.40-41].

Zaman sübut etdi ki, böyük mütəfəkkir əsəri hadisə saymaqda qətiyyənlə yanılmamış, əksinə, o, böyük xəzinənin açarını sonrakı ədəbiyyatçılar nəslinə ötürmüşdü.

Böyük mütəfəkkir Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin adıçəkilən məqaləsi təsirsiz ötüşmədi. 1960-cı illərdə Türkiyədə Şəhriyar barəsində tədqiqatların sayı sürətlə artmağa, onun haqqında elmi-publisistik əsərlər yazılmağa başlandı. Məhərrəm Erginin “Azəri türkcəsi” kitabı məhz Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasının leksik-qrammatik xüsusiyyətlərinin təhlilinə həsr edilmişdi.

Bundan az keçmiş daha bir azərbaycanlı mühacir, Əhməd Cəfəroğlu “Türk kulturu araşdırmaları” (1964) dərgisində “Şair Şəhriyar” məqaləsini çap etdirdi. Məqalədə “Heydərbabaya salam” poemasına “milli ruhun hakim kəsilməsi”, orada təsvir edilən həyat adət-ənənələrinə “türk zövqü”ndən yanaşılması və hər şeyə türk rənginin verilməsi, əsərin dil və üslub rəvanlığının milli folklordan, xalq yaradıcılığından bəhrələnməsi diqqətə çatdırılırdı. Müəllif yazırdı: “Şəhriyar bugünkü Azərbaycan ədəbiyyatında türkçülüyə, öz milli adətlərinə sadıq, doğma

dilinin həqiqi banisi və qoruyucusu olaraq ıftixarla tərənnüm edilir” [5, s.136].

Göründüyü kimi, burada Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” əsərinin iki məqamı xüsusi qabardılmışdır: birincisi, türk ruhu, ikincisi, türk ruhunu ifadə edən milli folklor. Heydərbaba dağının ətəyindəki kənd məhz bu iki xarakterik cəhətləri özündə birləşdirməklə çoxmilyonlu xalqın milli sərvətinə çevrildi.

M.Şəhriyarın Türk dünyasında tanınmasında mühüm rol oynayan şəxslərdən biri də türkiyəli doktor Yusuf Gədikli olmuşdur. Yusuf Gədiklinin öz tədqiqatlarını azərbaycanlı alimlərin rəhbərliyi altında həyata keçirməsini və Bakıda AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutunda M.Şəhriyar mövzusunda dissertasiya müdafiə etməsini nəzərə alaraq onun da “Heydərbabaya salam” haqqındakı fikirlərini Azərbaycan ədəbi tənqidinin nümayəndələri sırasında təqdim etməyi lazım bildik. Onu da qeyd edək ki, Y.Gədikli Güney Azərbaycanda yaşayan soydaşlarımızın həyatı, ictimai-siyasi proseslərdə yeri və mövqeyi, ədəbi-elmi fəaliyyəti ilə daha çox maraqlanan alimlərdəndir. O, ötən əsrin səksənci illərindən başlayaraq diqqətini Məhəmmədhüseyn Şəhriyar yaradıcılığına yönəlmiş, 1988-ci ildə Güney Azərbaycana səyahət edərək ustad sənətkarla görüşmüş və bu görüşdən iki il sonra, yəni 1990-cı ildə “Şəhriyar və bütün türkcə şeirləri” adlı kitabını çap etdirmişdir. 1991-ci ildə kitab ikinci dəfə, 1997-ci ildə isə üçüncü dəfə çap edilmişdir. Alim üçüncü nəşrə yazdığı ön sözdə Şəhriyarın “Heydərbabaya salam”ının I və II hissələri də daxil olmaqla türk dilində 92 şeirin olduğunu bildirir. Y.Gədikli Şəhriyarın türkdilli əsərləri içərisində “Heydərbabaya salam”ın xüsusi yeri olduğunu vurğulayaraq yazır: “Şəhriyarın türk dilində yazdığı şeirlərin hər biri sənət, fəlsəfə və söz varlığı baxımından əhəmiyyət daşımaqla bərabər, şair hər şeydən əvvəl Heydərbaba şairidir. Şəhriyar 92 şeirdən birini türk dilində yazmasaydı belə (buraya “Heydərbabaya salam”ın II hissəsi də daxildir) yalnız “Heydərbabaya salam”ın I hissəsi ilə ədəbiyyat tarixində layiq olduğu yeri alacaqdı. Çünki “Heydərbabaya salam”ın I hissəsi istər sənət baxımından, istərsə də Güney Azərbaycanda türkcə yazmaq qadağan olunduğu bir vaxtda, istərsə də Oğuz coğrafiyasında yaratdığı ədəbiyyat dalğası baxımından dünyada bənzəri olmayan abidəvi bir əsərdir” [9, s.17].

Sonrakı dövrlərdə Azərbaycanın tanınmış alimlərindən M.İbrahimov, M.Arif, M.Əlioğlu, B.Nəbiyev, H.Məmmədzadə, Q.Beqdeli, R.Sultanov, H.Billuri, T.Əhmədov, İ.Həbibbəyli, S.Əmirov, N.Rizvan, E.Quliyev, V.Əhməd, Ə.Bijə, N.Əlizadə, İ.Qəribli, M.Məhəmmədi, E.Fuad, S.Bayramzadə və digərləri Şəhriyarın çoxşaxəli yaradıcılığını təhlil etmiş və “Heydərbabaya salam” əsərinin milli oyanışdakı rolundan, əsərin ədəbi-bədii məziyyətlərindən ətraflı söhbət açmışlar. Onların, demək olar ki, hamısı şairin öz ana dilində yazdığı bu poemanı onun yaradıcılığında xüsusi bir mərhələ hesab etmiş və bu gün də etməkdədir.

Azərbaycanda Şəhriyarla bağlı yazılmış ilk tədqiqat əsərlərindən biri kimi Qulamhüseyn Beqdelinin “Məhəmmədhüseyn Şəhriyar” adlı monoqrafiyasını qeyd etməliyik. Əsərdə Şəhriyarın həyatı, məhəbbət lirikası, ictimai-siyasi şeirləri, bir də dostlarına, yaxınlarına ithaf etdiyi şeirlər və xatirələr araşdırılmışdır. Müəllif təhlildən öncə bildirir ki, monoqrafiyada şairin zəngin yaradıcılığının yalnız bəzi xüsusiyyətlərindən danışacaq. Q.Beqdeli Şəhriyar yaradıcılığına sovet ideoloji prinsiplərindən yanaşaraq diqqəti şairin əsərlərində ictimai məzmun axtarışına yönəltdirmişdir. O, şairin lirikasını yüksək qiymətləndirsə də, onun mübariz mövqeyə gəlib çıxmadığını xüsusi qeyd edir. Monoqrafiyada əsas təhlil obyektə şairin ana dilində yazdığı “Heydərbabaya salam” poemasıdır. “Vətən düşüncələri” adı altında araşdırılan əsərə müəllif üç prizmadan yanaşır: birincisi, kənd təbiətinin təsviri,

ikincisi, ictimai məzmunun ifadəsi, üçüncüsü, əsərin bədii məziyyətinin, dil və üslub xüsusiyyətlərinin orijinallığı. Ümumiyyətlə, Şəhriyar “Heydərbabaya salam” poemasında oxucunu son dərəcə ciddi bədii-ictimai təzadla üz-üzə qoymuşdur, əsərdə sanki iki dünya var: biri Şəhriyarın uşaqlıq illərinin qaldığı xoşbəxt uzaq və əlçatmaz dünya (doğulduğu kənd), ikincisi konflikt və ziddiyyətlərlə dolu real həyat. Şairin yaşadığı reallıqlar onun təxəyyülündəki xoşbəxtliyin bütövləşməsinə, tamlaşmasına imkan vermir. Q.Beqdeli “Heydərbaba dağının ətəyinə döşənmiş bir parça yaşıl məxmərə bənzəyən bu kəndin” insanların taleyi ilə bağlı yazır: “Bu xeyir-bərəkətli torpaqlar öz əməkçilərinə nə qədər nemət versə də, insanlar xoşbəxt deyillər, çünki o yerdə ki zülm, istismar mövcuddur, orada əsl xoşbəxtlik ola bilməz” [3, s.27].

Q.Beqdeli şairin öz poeması üçün Heydərbaba dağını əsas obraz seçməsinə təsadüfi saymır, bunu dağın əyilməzliyi, Azərbaycan xalqının bir vüqar rəmzi olması ilə əlaqələndirir. “Baxmayaraq ki, bu xalqı bölüb parçalayıblar, lakin onun iradəsini qıra bilməyiblər” deyər alim fikrini yekunlaşdırır. Monoqrafiyada poemanın xalq danışığı dilində yazılması, atalar sözləri və məsəllərdən geniş istifadə olunması xüsusilə təqdir edilir. Monoqrafiyanın ən yaxşı cəhətlərindən biri də burada Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasının təsiri ilə yazılmış Hüseyn Səhhaf adlı şairin ona cavabının yer almasıdır. Sonda müəllif bu poemanın Güney Azərbaycanda xalqı hərəkətə gətirdiyini, onun artıq ictimai gücə çevrildiyini bildirir. Monoqrafiya şairin bu tayda tanınmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Məmməd Arif “Şəhriyara salam” məqaləsində poemanın əsas məziyyətini onun yalnız ana dilində yazılmasında deyil, həm də mövzu və ideya ilə bədii forma, bədii ifadə vasitəsi arasında nadir uyğunluq, çox müvəffəqiyyətli bir vəhdət yarada bilməsində görür. Müəllif şairin dilinin sadəliyinin, səmimiyyətinin ona fəvqəladə bir təbiilik verdiyini və yalnız bu təbii dillə Heydərbaba ilə dialoqa girməyin mümkünlüyünü diqqətə çatdırır. Heydərbaba poemada vətən simvolu kimi böyüyür; şair onu tarixin qoca şahidi kimi sorğu-suala tutur. Heydərbaba da məhz şairin səmimiyyətini görüb ona səmimiyyətlə cavab verir:

Bu nə sədi sən aləmə salıbsan,
Gəl bir görək, özün harda qalıbsan? [1, s.1-4]

Əslində, bu, Heydərbabanın qınağıdır, həm də bütün ziyalılara ünvanlanmış qınağı! Çünki onlar milli ruhdan, vətən və xalq ideallarından uzaqlaşmışlar, yurd-yuva yiyəsiz qalıb. Təbii ki, o dövrdə Şəhriyar öz fikirlərini bundan açıq ifadə edə bilməzdi, şah zamanının repressiya qılıncı şairin başı üstündə idi.

Azərbaycanın Xalq yazıçısı, akademik Mirzə İbrahimov “Ədəbi qeydlər” adlı kitabında M.Şəhriyarı “Heydərbaba şairi” adlandırmış və məqaləsini də bu adla təqdim etmişdir. M.İbrahimovun məqaləsi əslində Q.Beqdelinin monoqrafiyası haqqındadır. O, əsərin ən uğurlu cəhətini onun xalq ruhunun ifadəsində görür. Tədqiqatçı alim yazır: “Heydərbabaya salam”da son dərəcə səmimi, təbii insani duyğular çox güclü, ecazkar dərəcədə təsirli, milli koloritdə ifadə olunmuşdur. Burada hər söz, hər ifadə Güney Azərbaycanı, onun zəhmətsevən namuslu, açıqürəkli, açıqfikirli fəhlə və kəndlilərini, xeyirxah vətənpərvər adamlarını, onların kasıb, lakin sadə və riyasız həyatını yada salır” [11, s.6].

R.Əliyev 1979-cu ildə “Azərbaycan” jurnalında çap etdirdiyi “Şəhriyarla görüşlərim” adlı yazısının giriş hissəsində Şəhriyarın ədəbiyyat tarixindəki yerini

onun “Heydərbabaya salam” poeması əsasında müəyyənləşdirir. Alim XIX əsrin sonundan qəzəlin bir janr kimi tənəzzül mərhələsinin başladığını, XX əsrin əvvəllərində isə yenilikçilərin “qəzəlçilərin baxım yönlərini dəyişmək üçün” qəzəli vurmağa başladığını bildirir. Dövrün ideoloji möhürü üzərində hiss edilən bu yazıda “qəzələ qarşı çıxanların buna haqqı çatdığını” etiraf edən müəllif fikrini əsaslandırmaq üçün M.F.Axundovu xatırlayır və “ümumi qəzəl janrı üçün olmasa da, zamanın bu bədii janr yaradıcılarına qarşı çıxışını vaxtında atılmış düzgün addım adlandırır. Məqalə müəllifi yazır ki, mənə və sənətkarlıq baxımından bir-birinə oxşar olan və bir-birini təkrar edən qəzələ Şəhriyar kimi istedadlı şair yeni güclü qan verərək onun məzmun çərçivəsini xeyli genişləndirsə də, bu, müvəqqəti xarakter daşıdı. “O, yeni şairlər nəslinin nəzərində, keçilmiş mərhələnin nümayəndəsi idi və elə də qaldı... Şəhriyar heç ağına da gətirməzdi ki, tezliklə onun böyük şair, görkəmli şəxsiyyət kimi ikinci yaranışı başlayacaq, yenidən doğulacaq...” [7, s.128-129].

R.Əliyev bu ədəbi hadisənin səbəbini çox dəqiq müəyyənləşdirir və bildirir ki, Şəhriyar buna görə “bütöv-bütövünə öz anasına, öz doğma dilinə, öz vətəninə borcludur”. Poemanın Azərbaycan xalqının taleyində son dərəcə ciddi rol oynadığını qeyd edən alim xalqın mədəni həyatının bu əsər vasitəsilə məcburi bir yuxunun mürgüsündən ayıldığını bildirir. O, bu əsərin həm bütün dünya azərbaycanlıları arasında milli həmrəyliyə nail olunmasında, həm də Cənubda Azərbaycandilli poeziyanın vüsət götürməsində ciddi rol oynadığını qeyd edir. Müəllif əsərin öz missiyasını uğurla həyata keçirdiyini bildirərək yazır: “Heydərbabaya salam” öz doğma dilində oxumaq və yazmaqdan, qoşub yaratmaqdan, öz istəyincə gülmək və kədərlənməkdən məhrum olan İran Azərbaycanının həyatında böyük bir hadisəyə çevrildi...” [7, s.128-129]

Akad. B.Nəbiyev şairin “Seçilmiş əsərləri”nə yazdığı müqəddimədə poemanın bu uğurunu onun xəlqiliyi və dil sənətkarlığı ilə əlaqələndirmişdir. Alim bununla bağlı yazırdı: “Ana dilində və farsca yazılmış əsərləri ilə o, hələ öz sağlığında klassiklər səviyyəsinə qalxmış, Yaxın Şərq ədəbiyyatını bədii möcüzələrlə, tərəvətli obraz və ifadə vasitələri ilə zənginləşdirmiş, xüsusən dünya poeziyasına “Heydərbabaya salam” kimi yüksək dərəcədə xəlqi və sənətkarlıq baxımından nadir əsərlərdən birini töhfə vermişdir” [13, s.4].

M.Şəhriyar haqqında yazılmış əsərlər içərisində H.Billurinin “Məhəmmədhüseyn Şəhriyar” adlı monoqrafiyası əhatəlilik, müqayisəli təhlil, poetik məziyyətlər baxımından daha çox maraq doğurur. Doğrudur, müəllif monoqrafiyasında “Heydərbabaya salam” üzərində ayrıca dayanmır, onu “Şəhriyar poeziyasının ideya-məzmun xüsusiyyətləri” çərçivəsində təhlil edir, onun romantizminin mütərəqqi cəhətlərini dəqiq müəyyənləşdirir. Əgər digər müəlliflər əsərdəki hüzn və kədərdən çıxış edərək onu Şəhriyarın guşənişlik həyatının təzahürü, tərki-dünyalıq mərhələsinin nəticəsi kimi dəyərləndirirdilərsə, H.Billuri əsərə tamamilə yeni prizmadan yanaşırdı: “Bu romantizm insanı həyata, təbiətə, onun tükənməz gözəlliklərinə bağlayır. Şəhriyar romantizmi dərin bədii mənə daşıyır, oxucunu düşündürür, onu şairin romantik boyalarla verdiyi ictimai hadisələrin, duyğu və düşüncələrin arxasınca çəkib aparır” [4, s.89]. H.Billuri əsərin İranda milli oyanışda böyük rol oynaması faktını bədii nümunələrlə təsdiq etmişdir.

Akad. İ.Həbibbəylinin “Ustad Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın ömür və sənət yolu” adlı kitabında “Heydərbaba” metaforu Azərbaycan, vətən kimi mənalandırılmışdır. Alim “Heydərbabaya salam”ı vətən haqqında yeni və qüvvətli

poetik manifest hesab edir: “Poemada Heydərbaba dağı ilk növbədə müraciət yeri kimi düşünülmüşdür. “Hiss olunur ki, Şəhriyar Heydərbaba dağına daha çox vətənin bir rəmzi, həm də uşaqlıq xatirələrinin şahidi kimi üz tutur. Bundan başqa, şairin Heydərbaba dağına müraciətində “dərdini dağa demək”, yaxud da “Məcnun dərd əlindən dağa çıxdı” motivi nəzərə çarpmaqdadır” [10, s.29].

Bir sözlə, İsa Həbibbəyli poemanı vətən haqqında xalq dilində yazılmış ən yaxşı nəğmə hesab edir.

Quzey ədəbiyyatının son illərdə ən fəal tədqiqatçılarından sayılan Esmira Fuad Şəhriyarın “Heydərbabaya salam”ına onlarla nəzirə yazılmasını onun qeyd edilən məkanda türk dilinin oyadıcısı olması faktı ilə bağlamışdır. Müəllif üstəlik onu da əlavə edir ki, bu əsərlə Güney Azərbaycanı poema janrı yeni inkişaf yoluna qədəm qoydu [6, s.116].

Himalay Ənvəroğlu və Elman Quliyevin “Şəhriyarın poetikası” əsərində Şəhriyar yaradıcılığı şairin yaşadığı sosial-siyasi mühit çərçivəsində, ədəbi cərəyanların mübarizələri prosesində araşdırılmışdır. Müəlliflər Şəhriyarın yaradıcılıq istiqamətini müəyyənləşdirən faktorları həm klassik ədəbiyyatda tədqiq etmiş, həm “Kitabi-Dədə Qorqud”dan gələn dil-üslub cəhətlərinin formalaşma mexanizmlərini göstərmişlər. Müəlliflər XIX əsrdən başlayaraq Güney Azərbaycan mütərəqqi şair və yazıçılarının yaradıcılığında baş verən keyfiyyət dəyişikliklərinin arxasında Əndəlib Qaracadağı, Heyran xanım, Nəbati, Zikri, Raci, Şükuhi, Məhəmməd Hidayi kimi sənətkarların durduğunu bildirir və Şəhriyarın məhz belə bir linqvistik kök üzərində formalaşdığını diqqətə çatdırırlar [8, s.93]. Təbii ki, “Heydərbabaya salam”ın dil möcüzəsi heçdən yarana bilməzdi. Amma Şəhriyar təkcə öz sələflərindən bəhrələnməyib, həm də onlardan aldığı gələcək nəsillərə ötürmək üçün böyük institutların görə biləcəyi işi təkbəşinə yerinə yetirib: “Güney Azərbaycanda zülm, təzyiq, təqib və qadağalar dövründə belə xalqımız ana dilini, milli mədəniyyətini qoruyub saxlamış, onun itib-batmasına, tam assimilyasiyasına imkan verməmişdir. Bu yolda xüsusi xidmətləri olan sənətkarlardan biri də dünya şöhrətli Azərbaycan şairi M.Şəhriyardır” [8, s.94].

Nəticə. Ümumiyyətlə, bütün bunlardan aydın görünür ki, Azərbaycanda şəhriyarşünaslıq artıq bir elm kimi özünün kamil mərhələsinə çatmışdır. Şəhriyarşünaslığın “Heydərbabaya salam” poeması ilə bağlı fikirlərini belə ümumləşdirə bilərik:

1. “Heydərbabaya salam”la Şəhriyarın yaradıcılığında əsl dönüş başladı.
2. Bu əsər ədəbi cərəyanlar arasındakı mübarizədə hansısa tərəfin deyil, milli ruhun klassik şeir sənəti üzərində qələbəsinin təsdiqi idi.
3. İranda Heydərbaba məktəbi formalaşdı.
4. “Heydərbabaya salam” Şəhriyarın dil inqilabı idi. Güney Azərbaycanda o vaxta qədər məişət səviyyəsində işlənən dil ədəbi səviyyəyə yüksəldi.
5. “Heydərbabaya salam” 200 ildən bəri bir-birindən ayrı salınmış xalqın mənəvi körpüsünə çevrildi.
6. Dağ simvolu millətin qürur, cəsarət tarixini yenidən canlandırdı.
7. Milli oyanışa stimül verdi.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Arif M. Şəhriyara salam! "Ədəbiyyat və incəsənət", 1966, 12 noyabr, 1-4 s.
2. Ateş A. Şəhriyâr ve Haydar-Baba'ya Selam. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1964, 79 s.
3. Beqdeli Q.H. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. Bakı: Azərnəşr, 1963, 159 s.
4. Billuri H. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. Bakı: "Elm", 1984, 151 s.
5. Cəfəroğlu Əhməd. Şair Şəhriyar. "Türk kultürü araşdırmaları" dərgisi, Ankara, 1964, №1. 133-141 s.
6. Esmira Fuad. XX əsr Güney Azərbaycan epik şeiri. Bakı: "Elm və təhsil", 2016, 116 s.
7. Əliyev R. Şəhriyarla görüşlərim. Bakı: "Azərbaycan" jurnalı, 1979, №5, 128-129 s.
8. Ənvəroğlu H., Quliyev E. Şəhriyar poetikası. Bakı: CBS, 2006, 228 s.
9. Gedikli Y. Şəhriyar və bütün türkcə şeirləri. Bakı: "Yom yayınları", 2007, 192 s.
10. Həbibbəyli İ. Ustad Məhəmmədhüseyn Şəhriyar [Albom-monoqrafiya]. Bakı: "Elm", 1999, 136 s.
11. İbrahimov M. Heydərbaba şairi. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1963, 21 sentyabr
12. Quliyev E. "Heydərbabaya salam" necə varsa. Bakı: "Adiloğlu" nəşriyyatı, 2004, 148 s.
13. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. Seçilmiş əsərləri. Bakı: "Avrasiyapress", 2005, 480 s.
14. Məmmədli P. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri. Bakı: "Sabah", 2015, 300 s.
15. Rəsulzadə M.Ə. Ədəbi bir hadisə. "Azərbaycan" dərgisi, Ankara, 1955, № 4-5.
16. Sultanlı V. İstiqlal sevgisi. Bakı: "Elm və təhsil", 2014, 252 s.

Narmin Aliyeva

Attitude to the poem "Greeting to Heydarbaba" in the literary criticism of Azerbaijan, Turkey and Iran

S u m m a r y

The article "Attitude to the poem "Greeting to Heydar Baba" in literary criticism of Azerbaijan, Turkey and Iran" talks about the creation of the poem by the great master of words Mahammadhuseyn Shahriyar, its position in the world literature, which was widely spread in a short time. At the same time the influence of the poem "Greeting to Heydarbaba" on subsequent literary works as a literary school, its subject, language-stylistic and form features have found their reflection in the article. The author studied the analyses of well-known Southern and Northern Azerbaijani and Turkish literary figures, poets, literary critics and researchers revealing its special merits from various aspects. The article also identifies the use of national folk art in the language and style of the poem. Among of the social and folklore motivated poems of Mammadhuseyn Shahriyar, it is mainly in this poem that a mountain (Heydarbaba mountain) finds its expression as a symbol of the Motherland, where the

poet presents it as a witness of historical events. For this reason, taking into account the fact that this work of the poet played a significant role in achieving national solidarity among Azerbaijanis around the world, as well as the spread widely of Azerbaijani-language poetry in the South, the article was chosen as the object of research. Although this poem "Greeting to Heydarbaba" has been repeatedly analyzed because this work has entered a new stage of development in South Azerbaijan, it is still possible to study it. One of the results of the article is the idea of being a symbol of the national spirit, the national awakening expressed in this poem which was a real turning point in the work of the world-famous poet.

Нармин Алиева

**«Отношение в литературной критике Азербайджана, Турции и Ирана к
«Приветствию Гейдарбабе»**

Р е з ю м е

В статье под названием «Отношение в литературной критике Азербайджана, Турции и Ирана к «Приветствию Гейдарбабе», повествуется о создании поэмы «Приветствие Гейдарбабе» выдающимся мастером слова Мухаммедом Хусейном Шахрияром, о широком распространении произведения за короткий срок и позиции в мировой литературе. Также здесь нашло свое отражение влияние «Приветствия Гейдарбабе», как литературной школы, на последующую литературу, особенности темы и языкового стиля, своеобразие формы и т.д. В статье с различных аспектов рассматривается анализ поэмы «Приветствие Гейдарбабе», выявление особого преимущества произведения выдающимися литераторами северного и южного Азербайджана, известными поэтами, писателями и исследователями литературы. Также в исследовании выявляется, что плавность языка и стиля труда черпается из национального фольклора, народного творчества. Среди общественных, фольклорных стихов Мухаммеда Хусейна Шахрияра именно в этой поэме (гора Гейдарбаба) находит своё отражение как символ Родины, поэт представляет её как свидетеля истории. По этой причине именно этот труд поэта, который играет серьёзную роль и в достижении национальной солидарности среди азербайджанцев в мире, и широком распространении азербайджаноязычной поэзии на юге, был избран объектом исследования статьи. Благодаря тому, что с поэмой «Приветствию Гейдарбабе» жанр поэмы в Южном Азербайджане вступил на новый путь развития, труд, несмотря на неоднократное изучение, вновь доступен к исследованию. В статье одним из достигнутых результатов является символ национального духа, национального возрождения поэмы, которая является переломным моментом в творчестве всемирно известного поэта.